

ALFREDAS BUMBLAUSKAS

1009-ieji Lietuvos istorijos periodizacijoje

1009 metai iki šiol Lietuvos istorijoje figūravo kaip Lietuvos vardo paminėjimo data, plačiau nesigilinant į šio paminėjimo aplinkybes ir nebandant šios datos plačiau įvesti į Lietuvos istoriją. Nors Kvedlinburgo analai buvo publikuoti jau žymiojo G. Leibnico 1710 m.¹, į Lietuvos istorijos kontekstą jie pateko greičiausiai per žymųjį šaltinių rinkinį „Scriptores rerum Prusicarum“, kurio I tome iš Kvedlinburgo analų buvo atspausdinta tik ištraukos su 1009 m. įvykio fragmentu². Todėl į Lietuvos istorijos sintezę 1009-ieji pateko santykinai vėlai, tik su A. Šapokos redaguota Lietuvos istorija³ ir tik kaip minėtas fragmentas iš „Scriptores rerum Prusicarum“. Žinutės trumpumas nulėmė, kad šis faktas nebuvo svarstomas Lietuvos istorijos periodizacijoje (nors tam tikru teoriniu aspektu tai būtų buvę įmanoma – bet apie tai vėliau).

Naują savo likimą 1009 m. data pradėjo 1983 m., kuomet prof. E. Gudavičius įvedė į Lietuvos istorijos kontekstą ir kitus šv. Brunono-Bonifacijaus misiją ir mirtį aprašančius šaltinius⁴. Įtraukti naujus šaltinius į tyrinėjamą problematiką E. Gudavičiui leido lenkų istoriko J. Bieniako šaltiniotyris straipsnis, kuriame buvo

¹ *Scriptorum Brunsciensia illustrantium*, T. 2, 1710, cura G.G. Leibnitii, S. 272-296; su tit. „Chronicon Saxonum Quedlinburgense“. Leidinio pavadinimas nurodytas pagal išsamiausia Kvedlinburgo Analų publikacijų bibliografiją: *Repertorium Fontium Historiae Medii aevi*, t. II, A-B, Roma, 1967, p. 320. Už šią informaciją esu dėkingas šiandien mūsų geriausiai 1009 m. problema šaltiniotyroje išmanančiai Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros mokslo asistentei Ingai Leonavičiūtei.

² *Scriptores rerum Prusicarum*, Leipzig, 1861, Bd. 1, p. 237.

³ *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Vilnius, 1989, p. 25, 40.

⁴ E. Gudavičius, „Lietuvos“ vardas XI–XII a. I pusės šaltiniuose, *MADA*, 3 (84), 1983, p. 79–81.

pateikiamas šaltinių grupavimas⁵, kas savo ruožtu leido pradėti svarstyti klausimą kuri šaltinių grupė yra patikimiausia. E. Gudavičius padarė išvadą, kad tiksliausi yra būtent Kvedlinburgo analai, atstovaujantys saksų versiją, o kitos versijos – bavarų ir italų – yra tik tiesioginiai ar tarpiniai „nusiklausymai” nuo pagrindinės versijos. Todėl ir Lietuvos vardo paminėjimas Kvedlinburgo analuose yra ne atsitiktinis – klysta kitų versijų hagiografiniai šaltiniai, minintys šv. Brunono-Bonifacijaus misiją vykusią į Prūsus. Visa tai įvertinus, atsirado galimybė įvesti santykinai žymiai platesnius šv. Brunono misijos aprašymus į Lietuvos istorijos kontekstą ir paversti 1009 metus tikru Lietuvos istorijos faktu.

Taip 1009 metų įvykiai pateko į lietuvių istoriografiją, tiesa, nedarant platesnių išvadų. Dar viena banga prasidėjo 1990 m., konceptualizuojant 1009 metus ir įvedant juos su mileniūmo idėja į istorinę savimonę⁶. 1009 m. siužetu savo ciklą pradėjo ir „Būtovės slėpinių” laida⁷. Išplėtojo savo 1009 m. interpretacijas ir pats prof. E. Gudavičius⁸, pastaruoju metu įvedęs 1009-uosius ir į Lietuvos istorijos sintezę⁹. Taip 1009 metai įgijo ištiso Lietuvos istorijos siužeto pobūdį.

Į Lietuvą šv. Brunonas atvyko su 18 palydovų. Misijai peržengus sieną, jis buvo suimtas ir pristatytas „karaliui” Netimerui. Jo akivaizdoje Brunonas atlaikė mišias ir pasakė pamokslą. „Karaliui” išdėsčius priešingas tiesas („mes turime dievus, kuriems meldžiamės ir kuriais tikime. Ir nenorime tavo žodžiams paklusti”), Brunonas sumetė į laužą jo stabus. Už tokį poelgį misionierius Netimero buvo įmestas į ugnį. Taip pasakoja bavarų versija.. Pagal italų versiją Netimeras įsakęs Brunonui pereiti tarp dviejų laužų, tarsi siekdamas išbandyti Brunono propaguojamo dievo galią. Tačiau įvyko stebuklas – Brunonas nesudegė laužo liepsnose. Po įvykusio stebuklo Netimeras su 300 vyrų apsikrikštijo. Netimero įtikėjimo būta tokio gilaus, jog jis norėjęs perleisti valdžią sūnui ir sekti paskui šv. Brunoną. Vėliau pas misionierių atjojęs karaliaus brolis (jis vadinamas „hercogu”) ir nužudęs jį. Taip apie Šv. Brunono mirtį rašoma bavarų versijoje. Anot italų versijos, Brunonas pats nuvyksta pas

⁵ J. Bieniak, Wyprawa misyjna Brunono z Kwerfurtu a problem Selencji, In: *Acta Baltico Slavica*, 6, Białystok, 1969, str. 189.

⁶ E. Gudavičius, Pirmasis Lietuvos paminėjimas, *Gimtas kraštas*, 1991 08 22–28, p. 5; A. Bumblauskas, Lemtingos Lietuvos istorijos datos: 1009 metai, *Aušrinė*, 1990 Nr. 10, p. 16–20; A. Bumblauskas 1009 metai: šventasis Brunonas atranda Lietuvą, *Lietuvos aidas*, 1993 12 03, p. 9, 1993 12 04, p. 8; 1993 12 07, p. 7.

⁷ 1009 m. I dalis, *Būtovės slėpiniai*, 1993 11 07; 1009 m. II dalis, *Būtovės slėpiniai*, 1993 12 05; Dar kartą 1009-ieji. I dalis; *Būtovės slėpiniai*, 1998 05 17; Dar kartą 1009-ieji. II dalis, *Būtovės slėpiniai*, 1998 09 09.

⁸ E. Gudavičius, Šv. Brunono misija, *Darbai ir dienos*, 3 (12), 1996, p. 115–128; E. Gudavičius, Šv. Brunonas ir Lietuva, *Dialogai*, 1998 05 22, Nr. 21 (329), p. 12;

⁹ E. Gudavičius, Lietuvos istorija. T. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, p. 28–29.

karaliaus brolių, rezidavusių kažkur kitur (vėlesniuose šaltiniuose jis vadinamas Zebedenu), kuris, suėjęs daugeliui žmonių, liepė misionieriui nukirsti galvą. Anot vėlesnio hagiografinio šaltinio, misionieriaus galva buvo įmesta į Alstros upę. Brunonui išvykus, „karalius“ už bedievybę nužudė savo brolių, gyvenusių kartu su juo, kadangi šis nenorėjo krikštytis. Kartu su šv. Brunonu buvo nužudyta ir 18 jo palydovų. Šventojo palaikus vėliau išpirko Lenkijos karalius Boleslovas Narsusis.

Šis 1009-ųjų siužetiškumas tarsi teiktų pagrindą juos laikyti Lietuvos istorijos pradžia. Juk pagal plačiai paplitusią versiją proistorės (ar priešistorės) ir istorijos riba yra būtent rašytinių šaltinių pasirodymas. Vis dėlto rašytiniai šaltiniai nelygu rašytiniams šaltiniams. Istorijos pradžia, griežčiau kalbant, reikia tapatinti su savų raštų, kartu valstybės ir mūro atsiradimu. Kitaip tariant, istorijos pradžia yra savos civilizacijos pradžia. Visa tai Lietuvos istorijoje siejame su Mindaugu. Tuo tarpu Netimerą ir jo visuomenę aprašo svetimi. Jei priimtume šias prielaidas, grįžtume prie svarstymo išeities pozicijų – 1009 metų neįmanoma įtraukti į Lietuvos istorijos periodizaciją, tai tik viena iš Lietuvos proistorės datų. Tačiau tokia pozicija tarsi prieštarautų 1009-ųjų metų siužeto sureikšminimui istoriografijoje ir istorinėje sąmonėje.

Šiandien mokslas nepasitenkina vien proistorės ir istorijos išskyrimu – tarp proistorės ir istorijos tiek anglai, tiek prancūzai suranda „protoistorės“ epochą¹⁰. Anglai skiria „prehistory“ ir „protohistory“¹¹, prancūzai – „préhistoire“ ir „protohistoire“¹². Vokiečiai pastarosios sąvokos atitikmeniu, regis, laiko sąvoką „Frügeschichte“¹³. Pagrindinis skirtumas Vakarų istoriografijoje tarp proistorės ir protoistorės yra apibūdinamas taip: jei apie proistorę neturime jokių rašytinių šaltinių, tai protoistorėje atsiranda pirmieji daugelio šalių paminėjimai ir aprašymai ateivių ar užkariautojų raštuose. Tačiau tai dar nereiškia, kad atėjūnų aprašyta šalis turi savo istoriją, t.y. raštą, kuriuo fiksuoja savo egzistavimą.

Istorijos ir protoistorės riba teoriškai yra gana aiški, nors žymiai sunkiau surandama konkrečiai istoriškai, tuo tarpu dėl ribos tarp proistorės ir protoistorės yra

¹⁰ Į tai VU IF magistriniame seminare „Lietuvos istorijos teorinės problemos“ pirmasis atkreipė dėmesį magistrantas Egidijus Šatavičius.

¹¹ W. Brey, D. Tremb, *Dictionary of Archeology*, London, 1982, p. 200.

¹² *Grand La Rousse encyclopédique*, Paris, 1963, t. 8, p. 767, 855; *Encyclopaedia Universalis*, t. 18, Paris, 1990, p. 892–904; t. 19, Paris, 1990, p. 132–134.

¹³ *Epochen und Strukturen. Grundzüge einer Universalgeschichte für die Oberstufe*, Bd. 1: Von der Vorgeschichte bis zum Dreissigjährigen Krieg, Frankfurt a. M., 1994, S. 1. Antra vertus, kitais atvejais vokiečių istoriografija „Frügeschichte“ laiko proistorės – „Vorgeschichte“, „Urgeschichte“ ir „Prehistorie“ sinonimu: E. Boshof, K. Düwell, H. Kloft, *Geschichte*, Koeln, Weimar, Wien, 1994, 4. Aufl., S. 26.

priešingai: ne tiek sunku surasti pirmąjį šalies aprašymą, kiek yra sudėtinga teoriškai pagrįsti, kad toks aprašymas ženklina epochų ribas. Juk įvairių tautų patekimas į ateivių arba kaimynų šaltinius priklauso nuo patenkančiųjų artimumo civilizacijos židiniams. Pavyzdžiui, Anglija pradeda minėti rašytiniuose šaltiniuose IV a. pr. Kr., o pati pradeda rašyti tik IX a. Taip protoistorė „išsitempia“ per daugiau nei tūkstantmetį. Antra vertus, kartais protoistorės sąvoka taikoma ne konkrečiai šaliai, o globalizuojama ištisiems istoriniams regionams. Bandant įveikti iš formalaus protoistorės skyrimo atsirandančias problemas, kartais šiai sąvokai bandoma suteikti socialinės istorijos turinį ir tuomet pradeda ryškėti skirtumai netgi tarp tokių, regis, artimų istoriniu likimu ir istoriografija šalių kaip Vokietija ir Prancūzija. Prancūzai kartais protoistorės sąvoką globalizuoja ištisi dviem tūkstantmečių epochai iki Kristaus, kuomet į senųjų civilizacijų horizontą patenka ištisi kraštai, patys tebegyvenantys „klasikinėje metalų epochoje“. Taip atsiribojama nuo „vokiečių, slavų ir skandinavų“ sampratų¹⁴, kurios, anot prancūzų, „protoistorė“ suprantama kaip pirmųjų krikščionybės amžių „barbarų civilizacijas“, ką reiktų laikyti antikos ir viduramžių istorijos objektu.

Grįžkime prie Lietuvos istorijos. Nesvarstydami „protoistorės“ sąvokos kalbiniu požiūriu – o gal geriau įsiklausyti į vokiečius ir vartoti „ankstyvosios istorijos“ sąvoką? – gal ir Lietuvos istorijoje galėtume „ištempti“ šią epochą iki Tacito pirmojo baltų aprašymo I a. Tiesa, šiame šaltinyje aprašoma ne Lietuva, bet „aisčiai“, todėl ir formaliu požiūriu 1009-ieji metai nepraranda aktualumo. Antra vertus, ar ne bus Lietuvos istorijai artimesnis minėtas „vokiečių, slavų ir skandinavų“ požiūris? Juk 1009-aisiais metais Lietuva yra ne tik aprašyta, bet ir padariusi žingsnį „barbariškos“ civilizacijos linkme. Tokį teiginį leistų pagrįsti 1009-ųjų metų siužeto interpretacija socialinės istorijos požiūriu.

Lietuva vadinama „tėvonija“ (patria). Jos teritorija jau aiškiai apibrėžta ir saugoma, o „karaliaus“ valdžia jau paveldima. Valdančioji giminė jau skilusi į patronimijas. Netimero buveinė vadinama „rūmais“, jis turėjo savus stabus bei 300 vyrų kariauną, kuri jau akivaizdžiai per didelė genčiai. Tačiau prof. E. Gudavičiaus manymu, pareikštu „Būtovės slėpiniuose“, tokio dydžio kariauna per maža norint kalbėti apie valstybę (Algirdas, net ir nebūdamas didžiuoju kunigaikščiu, vedasi 800 vyrų kariauną). Jo manymu, valstybei būtinas bent jau 1000 kariauninkų būrys. Tačiau ir pats E. Gudavičius pripažįsta, kad kiekybiniai kriterijai yra nepakankami –

¹⁴ *Encyclopaedia Universalis*, t. 19, Paris, 1990, p. 132.

reikalingi kokybiniai. Iš šaltinių matyti, kad Netimeras savo valia negali įvesti krikšto, reikalingas surežisuotas spektaklis krikštui pagrįsti. Vadinasi, Netimeras turi atsižvelgti ir į genties sueigos nuomonę. Kita vertus, kalbasi su misionieriais ir organizuoja spektaklį jis pats, o ne minia. Jeigu taip, tai Netimeras dar nelaikytinas valstybės valdovu, tačiau jis jau daugiau, nei genties vadas.

Rašytinių šaltinių duomenys tarsi neprieštarauja archeologinei medžiagai ir archeologų koncepcijoms. Pvz., A. Kuncevičius ir A. Luchtanas¹⁵, priešingai nei iki šiol vyravusi IX–XII amžių, kaip vientisos epochos samprata¹⁶, akcentuoja X–XI a. sandūros lūžį, pradėjusį XI–XII a. epochą.

Taigi, 1009-ųjų metų Lietuva yra ne atsitiktinis reiškinys. Tačiau kas tai – jau ne gentis, bet dar ne valstybė? Norint atsakyti į tokį klausimą, verta atsigręžti į dar kitus teorinius kontekstus, kuriuose tarp genties (tribe) ir valstybės (state) surandama „chiefdom” santvarka. Tarp įvairių požymių, kuriuos apibūdina teorinė literatūra ir kuriuos Lietuvoje surastume žymiai anksčiau nei 1009-aisiais, minima ir prasidėjusi socialinė stratifikacija, ir vado posto perimamumas¹⁷. Bet juk tai ir yra būdinga Lietuvos 1009-ųjų metų santvarkai, kokios, anot E. Gudavičiaus, dar neturi net XIII a. pradžios prūsai.

„Chiefdom” paprastai verčiama žodžiu „vadystė”¹⁸ ir supriešinama su gentinės epochos „vadovyste”, tačiau nepaaiškina santykio su „chieftain”¹⁹, t.y. santvarka su vadu, kuris didesnis nei „vadovas”, bet kurio postas dar nėra paveldimas. Antra vertus, mūsų istoriografinėje tradicijoje vado sąvoka kaip tik ir taikoma gentinei organizacijai. Vadinasi, reiktų ieškoti sąvokos, kuri apibūdintų instituciją tarp genties vado – “chieftain” ir valstybės valdovo – kunigaikščio sąvokos, kuri apimtų tiek Netimerą, tiek ir ikimindauginius „kunigaikščius”, laikytinus „chiefdomų” vadais, o ne valstybių valdovais²⁰.

Šaltiniai ankstyvuosius Lietuvos valdovus vadina kunig arba dux. Šiandien šiuos šaltinių terminus verčiame žodžiu „kunigaikštis”. Tačiau atrodo, kad senovės

¹⁵ A. Kuncevičius, A. Luchtanas, Lietuvos proistorė ir Lietuvos istorija: lūžio problematika, In: *Lietuvos istorijos studijos*, 4, 1997, p. 89–90.

¹⁶ P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, *Lietuvos archeologijos bruožai*, Vilnius, 1961, p. 360–519.

¹⁷ B. Fagan, *People of the Earth*, New York, 1995, p. 469.

¹⁸ M. Harris, *Kultūrinė antropologija*, Kaunas, 1998, p. 160–161.

¹⁹ B. Fagan, *Op. cit.*, p. 469.

²⁰ „Chiefdom” vertimo problema yra iškilusi ir lenkų istoriografijai, kuri „nuimama” verčiant į „księstwo lub wodzostwo”. Žr.: M. Tymowski, *Wczesne państwo a dojrzałe państwo w historii Wschodniej i Centralnej Europy oraz Zachodniego Sudanu. Porównanie procesów powstawania państw i barier w ich rozwoju*, In: *Przegląd historyczny*, t. 80, 1989, zes. 4, p. 678.

lietuviai savo valdovų nei karaliais (šis žodis kilęs iš Karolio Didžiojo vardo ir atėjęs į Lietuvą per senrusius), nei kunigaikščiais nevadino. Turėjo juos vadinti „kunigais“. Šis žodis kilęs iš germaniško žodžio „kuning“ (latviškai ir šiandien „kungs” reiškia poną). Kyla klausimas – kaip atsitiko, kad kunigo vardą pas mus paveldėjo dvasininkai, o valdovai pradėti vadinti kunigaikščiais? Prof. E. Gudavičiaus manymu, pirmieji vyskupai, gavę iš didžiojo kunigaikščio analogiškas valdas kaip ir kunigaikščiai, taip pat turėjo būti pavadinti kunigais. Pamažu šis žodis nusileido iki klebonų. Prireikus pasauliečius valdovus atskirti nuo dvasininkų, atsirado kunigaikščio terminas, reiškęs kunigo vaikaitį arba kilmingą kunigą. Tad turime gražų lietuvišką žodį „kunigas“. O gal šiuo žodžiu ir versti „chiefdomų” vadus bei juo vadinti ikikunigaikštiškosios epochos veikėjus? Šių laikų kunigams tai nesumažintų, o tik padidintų pagarbą, o moksliniuose diskursuose, regis, būtų įmanoma nepainioti jų su netimerais, zebedenais ir dausprungais.

Šiame tekste stengiamasi ne tiek atsakyti į klausimus, kiek juos kelti. Tačiau viena aišku – 1009-ieji metai Lietuvoje pradeda naują istorinę epochą. Jos įvardijimas turėtų būti tolesnių apmąstymų objektu.

Reziūme

Straipsnyje svarstomas 1009 metų šv. Brunono-Bonifacijaus misijos ir mirties aprašymas šaltiniuose ir šių įvykių vieta Lietuvos istorijos modelyje. Keliama mintis, kad šiuos įvykius reikia svarstyti teorinių „protohistory“ ir „chiefdom“ konceptų kontekste. Genties vado institucijos paveldimumo principas rodytų, kad Lietuva X–XI a. sandūroje įžengė į naują istorinę epochą, truksiančią iki valstybės susidarymo XIII a. 5 dešimtmetyje.

Summary

This article considers a description of mission and death of St. Brunon-Bonifatius in 1009 in written sources and the place, which these events take in the model of Lithuanian history. The article rises the idea that these events should be considered on the background of concepts of „protohistory“ and „chiefdom“. The principle of inheritance of the chief's institution shows that in 10–11th century Lithuania enters a new historical epoch, which will continue until the formation of the state in 5 decade of 13th century.

A. BUMBLAUSKAS. 1009-iejai Lietuvos istorijos periodizacijoje. *Lietuvos Katalikų Mokslo Akademija. Suvažiavimo darbai*, XVII, 1999, p. 357–362.